

**O ROLI RODZINY I RÓWIEŚNIKÓW W INKLUZYJNEJ EDUKACJI
I REHABILITACJI OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI**DOI: https://doi.org/10.59444/2024MONredJan_2_8**Piotr Majewicz**

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

**PROGRAMY PSYCHOEDUKACYJNE DEDYKOWANE
DZIADKOM DZIECI Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI****Psychoeducational programs dedicated to
grandparents children with disabilities**

Summary. The vast majority of grandparents try to support parents in the process of raising their children. The role of grandparents significantly increases when a grandchild has a disability or chronic illness. The assistance provided then largely depends on their skills and level of knowledge about the grandchild's disability or illness. Psychoeducation can help in developing skills and expanding knowledge. Therefore, in order to support grandparents in taking supportive measures towards grandchildren with disabilities, it is necessary to provide them with appropriate training, counseling and participation in support groups.

Key words: grandparents, grandchildren, disability, chronic illness, psychoeducation

Streszczenie. Zdecydowana większość dziadków stara się wspierać rodziców w procesie wychowania dzieci. Rola dziadka i babci znacznie wzrasta w przypadku niepełnosprawności czy też przewlekłej choroby wnuka. Udzielana wówczas pomoc w znacznej mierze zależy od posiadanych umiejętności oraz poziomu wiedzy o niepełnosprawności lub chorobie wnuka. W rozwijaniu kompetencji oraz poszerzaniu wiedzy może pomóc psychoedukacja. Dlatego w celu wsparcia dziadków w podejmowaniu działań pomocowych wobec wnuków z niepełnosprawnościami należy zapewnić im odpowiednie szkolenia, poradnictwo oraz udział w grupach wsparcia.

Słowa kluczowe: dziadkowie, wnuczeta, niepełnosprawność, choroba przewlekła, psychoedukacja

Wprowadzenie

Współcześnie wraz z wydłużaniem się życia wzrasta również okres odgrywania roli babci i dziadka w rodzinie. Niekiedy jest to nawet połowa życia, a w przypadku większości osób co najmniej jego ćwierć. Wzrasta również odsetek osób będących pradiadkami. Posiadanie prawnucząt nie należy już do rzadkości i na taką skalę jak obecnie jest wręcz unikatowe historycznie. Wynika to z rekordowego wydłużania się ludzkiego życia (Kilian 2020: 195-196). Obecnie osoby w wieku między 40. a 50. rokiem

życia dosyć często rozpoczynają pełnienie funkcji dziadków i jeszcze długo zachowują pełnię sił witalnych. Przestrzeganie zasad zdrowego stylu życia, postępy medycyny, a ponadto troska o wygląd pozwalają zachować sprawność, dobre samopoczucie i spowolnić proces starzenia. W wielu przypadkach po wycofaniu się z życia zawodowego nadal można być aktywnym, uczestnicząc w różnych formach działalności społecznej i kulturalnej, takiej jak na przykład coraz popularniejszy Uniwersytet Trzeciego Wieku. Zdecydowana większość współczesnych dziadków, a także wielu pradziadków, korzysta z udogodnień technicznych takich jak telefon komórkowy, tablet, internet, poczta elektroniczna, komunikatory itd. (Twardowski 2008: 35). Należy podkreślić, że dziadkowie pełnią wiele ważnych funkcji w rodzinie, takich jak funkcja opiekuńcza, nauczycielska, doradcza, kronikarska, gospodarcza oraz ekonomiczna, wiążąca się z udzielaniem wsparcia finansowego (Zięba-Kołodziej 2012). Jak wskazuje Andrzej Twardowski (2008: 36), rola dziadków przeżywa obecnie renesans. W relacjach z wnukami widoczne jest przywiązanie, troska, przejawy czułości, jak również skłonność do poświęceń. Niewątpliwie dziadkowie starają się wspierać rodziców w procesie wychowania dzieci. Warto dodać, że utrzymywanie bliskich relacji między dziadkami a rodzicami stanowi bazę do rozwoju korzystnych, pozytywnych więzi rodzinnych. W początkowym okresie to rodzice kształtują i podtrzymują relacje pomiędzy dziadkami a wnucętami, natomiast w późniejszym czasie, wraz z dorastaniem, wnuczęta przejmują samodzielność w formowaniu swych relacji z dziadkami.

Omawiane relacje są obustronnie korzystne, po pierwsze z powodu udzielania wzajemnego wsparcia, a po drugie ze względu na poprawę ogólnego dobrostanu obu pokoleń. Przy czym w wielu przypadkach relacje z wnucętami mają większe znaczenie dla dziadków niż dla samych wnucząt. Ogólnie można powiedzieć, że dziadkowie, mimo tego, że nie odgrywają pierwszoplanowej roli w życiu dorosłych dzieci i wnuków (o ile nie sprawują funkcji opiekuna zastępczego dla wnuków), to realizują bardzo ważne zadanie w ramach systemu rodzinnego, a mianowicie scalają rodzinę (Kilian 2020: 196-197).

Ich rola znacznie wzrasta w przypadku niepełnosprawności wnuków, natomiast udzielana pomoc w tej sytuacji zależy między innymi od stopnia wiedzy o problemach wnuków. Należy podkreślić, że dziadkowie odgrywają wówczas najczęściej aktywną rolę w rodzinach, zapewniając wsparcie emocjonalne, instrumentalne i finansowe swoim dorosłym dzieciom i niepełnosprawnym wnukom (Zakirova-Engstrand *et al.* 2023: 808). Wsparcie ekonomiczne ma szczególne znaczenie w sytuacji rodzin z dzieckiem z niepełnosprawnością, w których wydatki na leczenie i rehabilitację pochłaniają zwykle ogromną część dochodu rodziny. Nie mniej istotne jest wsparcie emocjonalne oraz

instrumentalne. W celu nabywania wiedzy oraz doskonalenia umiejętności w zakresie wspomagania rozwoju wnuków opracowane zostały programy psychoedukacyjne dla dziadków, a ponadto zalecane są również inne formy wspomagania, takie jak na przykład grupy wsparcia.

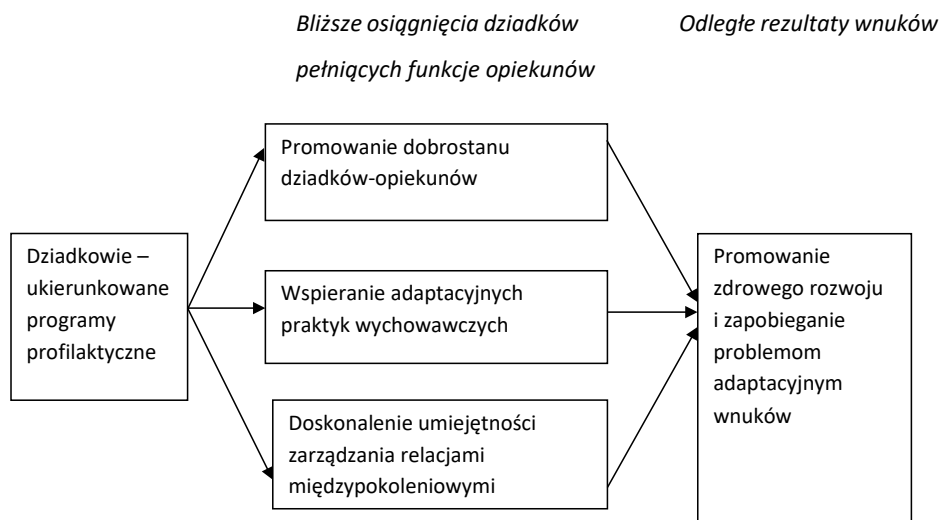
Programy profilaktyczne adresowane do dziadków sprawujących opiekę pełną lub uzupełniającą nad wnukami

Dziadkowie pełniący funkcję opiekuna zastępczego nad wnukami stają przed wieloma wyzwaniami, i to nie tylko związanymi z procesem starzenia się czy też przejściem na emeryturę i ograniczeniem dochodów, ale również odgrywaniem podwójnej roli, tj. dziadka i rodzica zastępczego. Ponadto w wielu przypadkach potrzebują zdobycia nowej wiedzy oraz umiejętności wychowawczych, aby w epoce cyfrowej mogli opiekować się wnukami w sposób jak najbardziej efektywny (Kirby, Sanders 2014). W tym celu opracowywane są różne programy, w tym również o charakterze psychoedukacyjnym. Ogólnie psychoedukację można zdefiniować jako zespół

[...] zaplanowanych, ustrukturalizowanych działań mających na celu rozwój zasobów osobistych w sferze emocjonalno-motywacyjnej, poznawczej, noetycznej oraz instrumentalnej, a także umiejętności mobilizowania i wykorzystywania ich w procesie radzenia sobie w sytuacjach trudnych, przede wszystkim zaś zwiększania poczucia dobrostanu, w efekcie czego osiągany jest wyższy poziom jakości życia (Majewicz 2017: 119).

Tak rozumiana psychoedukacja może odegrać znaczącą rolę w zapobieganiu nadmiernemu obciążeniu wynikającemu z pełnionej funkcji dziadka-opiekuna, jak również skutecznie pomóc w radzeniu sobie z różnymi problemami wynikającymi ze złożonych relacji rodzinnych (Hoang *et al.* 2022) i w efekcie zachować lub nawet zwiększyć poziom dobrostanu. Warto zaznaczyć, że dotychczas stosunkowo niewiele miejsca w literaturze przedmiotu poświęcono problematyce wspierania dziadków jako liderów zmian w wychowaniu wnuków w stosunku do rodziców jako głównych opiekunów.

Stąd niezwykle interesujący wydaje się przegląd dotychczasowych wyników badań w omawianym zakresie, obejmujący 21 programów profilaktycznych adresowanych do dziadków pełniących funkcję głównego opiekuna wnuków lub uzupełniającego opiekę rodzicielską w tym zakresie. Przyjęto, że analizowane będą programy ukierunkowane na wspomaganie rozwoju wnuków oraz przynoszące korzyści również dziadkom-opiekunom. Bazą dla analizy jest model obejmujący konceptualizację bliższych i dalszych efektów programów przeznaczonych dla dziadków-opiekunów (Chan, Piehler 2024).

Schemat 1. Model programów profilaktycznych skupiających się na dziadkach-opiekunach jako liderach zmian w rozwoju wnuków

Źródło: opracowano na podstawie Chan, Piehler 2024: 138.

Główne cele programów przeznaczonych dla dziadków koncentrują się na bliższych efektach, w tym promowaniu dobrostanu dziadków, wspieraniu adaptacyjnych praktyk wychowawczych (zwiększaniu pozytywnych i ograniczaniu niepożądanych praktyk wychowawczych) oraz doskonaleniu umiejętności zarządzania międzypokoleniowymi relacjami rodzinnymi. Z kolei poprzez zmiany w funkcjonowaniu osób wychowujących, a więc dziadków-opiekunów, możliwe będzie osiągnięcie celów dalszych, które skupiają się na odległych wynikach wnuków, w tym promowaniu zdrowego stylu życia i zapobieganiu problemom adaptacyjnym (np. ograniczenie zachowań destrukcyjnych). Warto dodać, że dokonany przegląd obejmuje programy profilaktyczne skierowane tylko do tych dziadków, którzy regularnie zapewniają opiekę nad wnukami.

Większość analizowanych programów ($n = 17$) została zrealizowana w USA. Pozostałe cztery programy przeprowadzono odpowiednio w Australii, Chinach, RPA i Szwecji. Programy były realizowane w różnych formach, przy czym dominowała forma grupowa ($n = 9$), pozostałe w formie bądź indywidualnej, bądź w mieszanej – jednocześnie indywidualnej i grupowej, natomiast jeden program przeprowadzono za pomocą strony internetowej. Większość programów obejmowała cotygodniowe sesje, których łączny czas trwania wahał się od tygodnia do roku. Liczba sesji była bardzo zróżnicowana, od jednej aż do 64 ($M = 12,9$, $SD = 17,4$). Pięć spośród nich było kompleksowymi, wieloskładnikowymi programami składającymi się z psychoedukacji, treningu umiejętności i zarządzania przypadkami. Większość miała jednoznaczny

charakter psychoedukacyjny lub wykorzystywała trening ukierunkowany na nabywanie konkretnych umiejętności, podczas gdy jeden program był realizowany wyłącznie w formie grupy wsparcia. W wyniku przeprowadzonej analizy omawianych programów wyodrębniono sześć podstawowych obszarów tematycznych: 1) wiedzę i umiejętności wychowawcze, 2) adaptacyjne strategie radzenia sobie, 3) zaspokajanie potrzeb w zakresie zdrowia fizycznego dziadków, 4) mobilizację i rozszerzanie osobistego wsparcia społecznego, 5) dostęp do usług społecznych oraz 6) zarządzanie rodzinnymi relacjami interpersonalnymi i konfliktami. Z kolei bardziej uszczegółowione zagadnienia poruszane podczas zajęć to między innymi: stosowanie dyscypliny bez przemocy, rozwijanie umiejętności komunikacyjnych, doskonalenie umiejętności rozwiązywania problemów, proaktywne planowanie awaryjne w obszarze przyszłości wnuków; uczenie efektywnych strategii radzenia sobie ze stresem i negatywnymi emocjami, a w tym zakresie: identyfikacja typowych stresorów i ich skutków, techniki relaksacyjne, przeformułowanie poznawcze. Poza tym ważnym elementem programów było zaspokojenie potrzeb w zakresie zdrowia fizycznego dziadków, a dokładniej była to psychoedukacja związana ze zdrowiem, obejmująca takie zagadnienia jak odżywianie, ćwiczenia, sen i rzucanie palenia.

Reasumując, opierając się na analizie 21 programów przeznaczonych dla dziadków pełniących funkcję opiekunów wnuków (Chan, Piehler 2024), należy podkreślić, że wszystkie programy miały charakter prewencyjny i były ukierunkowane na promowanie pozytywnych postaw wychowawczych i dobrego samopoczucia dziadków-opiekunów jako liderów zmian w rozwoju wnuków.

Programy psychoedukacyjne przeznaczone dla dziadków dzieci z niepełnosprawnościami

Kontakt dziadków z wnukami pozwala zaspokoić wiele potrzeb, w tym potrzebę bezwarunkowej akceptacji, miłości, sensu życia, użyteczności, aktywności oraz poczucie życiowego spełnienia. Wzajemne kontakty dają emocjonalną satysfakcję, a także umożliwiają obserwowanie rozwoju dzieci (Kilian 2020: 197). Jednak dziadkowie mogą również stanąć przed wieloma wyzwaniami związanymi z ich rolą jako dziadków dziecka z niepełnosprawnością. W sytuacji kiedy u ich wnuka zostaje zdiagnozowana niepełnosprawność lub choroba przewlekła, mogą odczuwać różnorodne, nierzadko sprzeczne, uczucia i emocje. Z jednej strony mogą odczuwać wiele szczęścia z powodu dziecka, które pojawiło się w ich rodzinie, jednak z drugiej mogą doświadczać podwójnego, a nawet potrójnego żalu – z powodu własnego dorosłego dziecka, z powodu wnuka oraz własnego smutku połączonego z poczuciem winy i niesprawiedliwości (Kahana *et al.* 2015; Dolbin-MacNab, Stucki, Natwick 2019). Dziadkowie mogą także

doświadczyć uczucia wdzięczności, że ich wnuk mógł otrzymać diagnozę i odpowiednie wsparcie. Poza tym wielu dziadków wykazuje gotowość i chęć odciążenia dorosłych dzieci w codziennej opiece nad małym dzieckiem z niepełnosprawnością (Zakirova-Engstrand *et al.* 2023: 809).

Dziadkowie dzieci z niepełnosprawnością, którzy nie są głównymi opiekunami swoich wnuków, są w wielu rodzinach znaczącymi członkami rodziny. Stoją przed wyjątkowymi wyzwaniami w zakresie przystosowania się do niepełnosprawności wnuka i interakcji z profesjonalistami w zakresie problemów niepełnosprawności i funkcjonowania ich wnuków. Mimo że w tej populacji występuje znaczne zróżnicowanie, większość dziadków podziela doświadczenia stopniowej emocjonalnej adaptacji do niepełnosprawności wnuka, aktywnego zaangażowania, pozytywnego postrzegania rodziny i niepełnosprawności wnuka (Novak-Pavlic *et al.* 2022). Dziadkowie w rodzinach z dzieckiem z niepełnosprawnością pełnią wiele znaczących funkcji: troskliwego opiekuna, mądrego towarzysza, nauczyciela, udzielają wsparcia emocjonalnego, pomagają w opiece nad niepełnosprawnym wnukiem, udzielają wsparcia materialnego. Dziadkowie czują się potrzebni, nie są osamotnieni, a ponadto czerpią satysfakcję i radość z obserwacji rozwoju wnuka z niepełnosprawnością (Twardowski 2008).

W celu wsparcia dziadków w podejmowaniu działań pomocowych wobec wnuków z niepełnosprawnościami należy zapewnić im odpowiednie szkolenia, poradnictwo oraz udział w grupach wsparcia. Można to w znacznym stopniu osiągnąć poprzez realizację programów psychoedukacyjnych.

Wiele interwencji psychoedukacyjnych skupionych na rodzinie przeniosło swoją uwagę z zapewniania indywidualnego wsparcia na organizowanie grupowych szkoleń dla członków rodzin, aby przekazywać im umiejętności i wiedzę na temat niepełnosprawności lub choroby dziecka (Pillay *et al.* 2011). Forma grupowa zapewnia nie tylko nabywanie nowych wiadomości i rozwijanie umiejętności, ale także oferuje wsparcie i kontakt z innymi osobami w podobnej sytuacji, aby mogły podzielić się swoimi doświadczeniami. Jest to niezwykle istotne, gdyż, jak wykazały badania (m.in. Hillman 2007; Gallagher, Kresak, Rhodes 2010; Zakirova-Engstrand *et al.* 2020), dziadkowie oczekują wsparcia społecznego w radzeniu sobie ze stresem w rodzinie, pragną uzyskać informacje na temat diagnozy wnuka oraz różnych potencjalnych usług społecznych, jak obozy letnie, kluby, dodatkowe zajęcia, w których mogliby uczestniczyć wraz z wnukami itp. Wyrażają również potrzebę nauczania się, w jaki sposób dostosować zabawę lub inne zajęcia rekreacyjne dla wnuka, jak komunikować się z nauczycielami lub innymi profesjonalistami, a także w niektórych przypadkach – jak radzić sobie z agresywnym zachowaniem wnuka i/lub trudnościami komunikacyjnymi.

Jednym z programów psychoedukacyjnych wychodzących naprzeciw tym oczekiwaniom jest program przeznaczony dla dziadków dzieci z zaburzeniami ze spektrum

autyzmu realizowany w Szwecji, w Centrum Autyzmu dla Małych Dzieci (ACYC) w Sztokholmie (Zakirova-Engstrand *et al.* 2023: 812-819). Interwencja miała charakter wysoce ustrukturyzowanego programu psychoedukacyjnego zrealizowanego w formie jednodniowej sesji (od 9:00 do 16:00). Kurs był zazwyczaj oferowany 2-3 grupom dziadków w semestrze. Wielkość grup obejmowała 30-35 osób. Program psychoedukacyjny miał na celu:

- 1) zwiększenie wiedzy dziadków na temat ASD oraz trudności i mocnych stron związanych z tym zaburzeniem;
- 2) dostarczenie informacji o tym, jak dziadkowie mogą pomóc we wspieraniu pozytywnego rozwoju swoich wnuków;
- 3) omówienie roli dziadków we wspieraniu dorosłych dzieci;
- 4) zapewnienie wsparcia rówieśniczego, czyli umożliwienie wymiany codziennych doświadczeń z innymi uczestnikami kursu.

Ten ostatni punkt polegał na grupowych dyskusjach, które są jedną z najważniejszych części kursu. Treść kursu została zorganizowana wokół pięciu głównych obszarów tematycznych, takich jak 1. „Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu”; 2. „Inny sposób myślenia i odczuwania”; 3. „Wrażliwość na żądania”; 4. „Jak się uczymy i jak możemy najlepiej uczyć nasze dzieci z ASD” oraz 5. „Jak wpływa to na rodzinę i rodzicielstwo”. W toku psychoedukacji uczestnicy dowiedzieli się m.in. o trudnościach dziecka w inicjowaniu i reagowaniu na interakcje społeczne; konsekwencjach nadwrażliwości lub zwiększonego zapotrzebowania na bodźce zmysłowe. Jednocześnie w ramach interwencji wykorzystano podejście do edukacji oparte na mocnych stronach członków rodziny dzieci z ASD poprzez dostrzeganie pozytywnych aspektów zachowania dziecka, podkreślanie obszarów kompetencji i identyfikowanie obszarów, które ułatwiają rozwój. Na przykład dziadkowie dowiedzieli się, że ASD może być niekiedy powiązane z mocnymi stronami i umiejętnościami poznawczymi, takimi jak wyjątkowa dbałość o szczegóły, specjalistyczna wiedza w określonych obszarach tematycznych, wysokie umiejętności wzrokowo-przestrzenne, kreatywność, a także takie cechy jak bycie uczciwym i prawdziwym. Ponadto dziadkowie dowiedzieli się, jak budować pozytywne relacje z wnukami, bawiąc się z nimi i podążając za ich zainteresowaniami. Inną charakterystyczną cechą interwencji było to, że uczestnicy kursu uzyskali informacje na temat licznych potwierdzonych empirycznie strategii edukacyjnych.

Praktyczna realizacja programu psychoedukacyjnego adresowanego do dziadków rozpoczęła się od krótkiego wprowadzenia na temat głównych zasad pracy i misji ACYC podczas świadczenia usług opieki zdrowotnej małym dzieciom z ASD i członkom ich rodzin. Kurs obejmował wykład z 32 slajdami prezentacji w programie PowerPoint, dyskusje w parach i małych grupach oraz pokaz wideo. Do każdego slajdu dołączone były pisemne notatki dla prowadzącego kurs, przy czym pierwszy slajd zawierał cele

i oczekiwane rezultaty. Przygotowane i przekazane uczestnikom materiały informacyjne składały się z wydrukowanych kopii wszystkich slajdów prezentacji oraz opisu programu. Uczestnicy kursu byli zachęceni do aktywnego udziału w wykładach i dyskusjach grupowych. Podczas całej sesji była jedna okazja do dyskusji w parach i dwie okazje do dyskusji w małych grupach. Podczas porannej sesji dziadkowie zostali poinstruowani, aby w parach omówić treść krótkiego wideo, które obejrzelі całą grupą, a następnie odnieść je do własnych doświadczeń. Film G. Gerlanda powstał na podstawie wywiadów z rodzicami osób, u których zdiagnozowano ASD, którzy podzielili się swoimi historiami na temat napotkanych trudności i strategii, jakie stosowali, aby sobie z nimi radzić. Na potrzeby dyskusji w małych grupach wszyscy dziadkowie zostali losowo podzieleni na sześć małych grup rozmieszczonych w różnych pokojach. Dziadkowie mieli okazję podzielić się ze sobą swoimi doświadczeniami na temat tego, jak się czuli, gdy po raz pierwszy dowiedzieli się o diagnozie ASD u ich wnuka. W sesji popołudniowej dyskusje w małych grupach toczyły się wokół jednego tematu: „Jak jako dziadek mogę wspierać moje (dorosłe) dziecko?”. Trenerzy kursu nie byli obecni podczas zajęć grupowych, aby zachować poufność i prywatność dziadków. Po dyskusjach w małych grupach dziadkowie podzielili się swoimi przemyśleniami z całą grupą, korzystając z pomocy trenerów kursu, którzy ułatwiali dyskusję. Na zakończenie kursu dziadkowie otrzymali informacje o przydatnych stronach internetowych, do których mogli samodzielnie uzyskać dostęp, aby dowiedzieć się więcej o spektrum autyzmu, o przepisach regulujących wsparcie dla osób z ASD oraz o internetowych forach dyskusyjnych dla rodzin dzieci z ASD w Szwecji. Następnie uczestnicy zostali poproszeni o wypełnienie formularza oceny odbytego kursu.

Uzyskane rezultaty badań wskazują, że w wyniku psychoedukacji dziadkowie znacznie zwiększyli swoją wiedzę na temat ASD. Ponadto dziadkowie relacjonowali, że zdobyli umiejętności dotyczące różnych strategii wspierania swoich wnuków i dorosłych dzieci, a także mieli okazję poznać innych dziadków, którzy znaleźli się w tej samej sytuacji i mogli podzielić się swoimi doświadczeniami. Podkreślali, że kurs był pomocny i zdecydowanie poleciliby go innym dziadkom, których wnuki cierpią na ASD.

Zupełnie innym programem psychoedukacyjnym przeznaczonym dla dziadków jest zrealizowany w Republice Południowej Afryki program rozwijający kompetencje i umiejętności w sprawowaniu opieki nad dorosłymi dziećmi i wnukami chorującymi na HIV i AIDS (Boon *et al.* 2009: 377-387). W programie uczestniczyły 202 osoby w wieku 60 lat i więcej. Warsztaty opierały się na interaktywnych dyskusjach i ćwiczeniach praktycznych. Wiedzę faktograficzną przekazywano w formie rozmów i ulotek. Grupy liczyły od 10 do 12 uczestników. Interwencja składała się z czterech cotygodniowych sesji warsztatowych, każda trwająca około trzech godzin i obejmująca szeroki zakres tematów. Moduł 1. dostarczył dokładnych informacji na temat HIV i AIDS. Moduł 2.

dotyczył umiejętności wypełniania luki w komunikacji pokoleniowej pomiędzy opiekunami a ich dziećmi i wnukami oraz obejmował głównie problematykę prowadzenia rozmów o drażliwych sprawach. Moduł 3. skupiał się na umiejętnościach zapewnienia podstawowej domowej opieki pielęgniarstwie chorym dzieciom i miał na celu poszerzenie wiedzy w celu przestrzegania zaleceń lekarskich. W module 4. poruszono temat pomocy społecznej i prezentowano aktualne informacje na temat dostępu do różnorodnego wsparcia. Ponadto każdy warsztat zawierał praktyczne ćwiczenia z zakresu technik relaksacyjnych. Uczestnicy, którzy ukończyli wszystkie warsztaty, wykazywali bardziej pozytywne nastawienie do osób z HIV lub AIDS oraz większą wiedzę na temat HIV i AIDS w porównaniu z osobami, które nie uczestniczyły w nich w sposób systematyczny lub w ogóle nie brały udziału. Co więcej, uczestnicy, którzy wzięli udział we wszystkich warsztatach, częściej postrzegali siebie jako zdolnych do zapewnienia opieki. Zgłaszali bardziej pozytywne nastawienie dotyczące zapewniania opieki i wyższą postrzeganą kontrolę nad czynnościami związanymi z opieką pielęgniarstwą, wykazali także większą zdolność do relaksowania się. Co więcej, w trakcie obserwacji wykazali wyższe umiejętności proaktywnego radzenia sobie. Jednak jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań, nie stwierdzono zmian w zakresie postrzeganej umiejętności komunikowania się z dziećmi i wnukami. Jest prawdopodobne, że informacje, dyskusje i odgrywanie ról podczas warsztatów nie wystarczyły, aby ułatwić komunikację międzypokoleniową.

Ogólnie można stwierdzić, że wyniki badań wskazują na znaczące pozytywne zmiany wśród osób starszych w zapewnianiu opieki swoim dzieciom i wnukom z HIV lub AIDS oraz podkreślają potrzebę opracowania i realizacji w przyszłości programów interwencyjnych skoncentrowanych na komunikacji między pokoleniami. Można w tym zakresie zaproponować włączanie młodszych osób do sesji warsztatowych z rodzicami lub dziadkami w celu odkrywania, czego mogą uczyć się od siebie nawzajem, aby uzyskać więcej zrozumienia i szacunku zarówno dla starszych, jak i młodszych pokoleń.

Jeszcze raz należy podkreślić znaczenie grup wsparcia dla dziadków opiekujących się wnukami z niepełnosprawnością lub chorobą przewlekłą. Badania przeprowadzone w Nowym Jorku (McCallion, Janicki, Kolomer 2004) wśród 97 dziadków opiekujących się wnukami z zaburzeniami neurorozwojowymi wskazują, że uczestnictwo w grupach wsparcia w sposób znaczący redukuje objawy depresji oraz powoduje wzrost poczucia własnej wartości i optymalizuje opiekę sprawowaną nad wnukami.

Zakończenie

Obecnie coraz więcej osób pełniących funkcję dziadka oczekuje wsparcia w tym zakresie. W wielu przypadkach nie wystarczają wzorce pochodzące z własnego doświadczenia, a niektóre osoby po prostu ich nie mają. Sytuacja jest jeszcze bardziej

wymagająca w przypadku dziadków dzieci z niepełnosprawnościami, gdzie potrzebna jest dodatkowa wiedza i umiejętności. Proponowaną formą wsparcia w tym obszarze jest psychoedukacja, która może wzmocnić kompetencje i pomóc poszerzyć lub uzupełnić wiedzę związaną z danym rodzajem niepełnosprawności czy też choroby przewlekłej. Jednak profesjonalna oferta w tym zakresie nadal jest ograniczona i sporadycznie można znaleźć programy dedykowane dziadkom dzieci ze specjalnymi potrzebami. Niewątpliwie jest to względnie nowy obszar praktyki psychologiczno-pedagogiczno-medycznej, ale również budowania teorii bazującej na rzetelnych badaniach empirycznych. Warto również pamiętać, że psychoedukacja w tym przypadku powinna być uzupełniana grupami wsparcia, co sugerują wyniki dotychczasowych badań.

Bibliografia

- Boon H., Ruiter R.A., James S., Van Den Borne B., Williams E., Reddy P. (2009), *The impact of a community-based pilot health education intervention for older people as caregivers of orphaned and sick children as a result of HIV and AIDS in South Africa*, „Journal of Cross-Cultural Gerontology”, 24 (4), s. 373-389, <https://doi.org/10.1007/s10823-009-9101-2>.
- Chan A.C.Y., Piehler T.F. (2024), *Evaluation of Prevention Programs for Grandparent Caregivers: a Systematic Review*, „Prevention Science: The Official Journal of the Society for Prevention Research”, 25 (1), s. 137-154, <https://doi.org/10.1007/s11121-023-01594-2>.
- Dolbin-MacNab M.L., Stucki B.D., Natwick J.E. (2019), *Grandparenthood: Clinical issues and interventions*, [w:] *Grandparenting: Influences on the dynamics of family relationships*, eds. B. Hayslip Jr., C.A. Fruhauf, Springer Publishing Company, New York, s. 217-232, <https://doi.org/10.1891/9780826149855.0013>.
- Gallagher P.A., Kresak K., Rhodes, C.A. (2010), *Perceived Needs of Grandmothers of Children With Disabilities*, „Topics in Early Childhood Special Education”, 30 (1), s. 56-64, <https://doi.org/10.1177/0271121409360826>.
- Hillman J. (2007), *Grandparents of Children with Autism: A Review with Recommendations for Education, Practice, and Policy*, „Educational Gerontology”, 33 (6), s. 513-527, <https://doi.org/10.1080/03601270701328425>.
- Hoang N.T., Kirby J.N., Haslam D.M., Sanders M.R. (2022), *Promoting Positive Relationship Between Parents and Grandparents: A Randomized Controlled Trial of Group Triple P Plus Compassion in Vietnam*, „Behavior Therapy”, 53 (6), s. 1175-1190, <https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.06.002>.
- Kahana E., Lee J.E., Kahana J., Goler T., Kahana B., Shick S., Burk E., Barnes K. (2015), *Childhood autism and proactive family coping: Intergenerational perspectives*, „Journal of Intergenerational Relationships”, 13 (2), s. 150-166, <https://doi.org/10.1080/15350770.2015.1026759>.
- Kilian M. (2020), *Funkcjonowanie osób w starszym wieku*, Difin, Warszawa.
- Kirby J.N., Sanders M.R. (2014), *The Acceptability of Parenting Strategies for Grandparents Providing Care to Their Grandchildren*, „Prevention Science: The Official Journal of the Society for Prevention Research”, 15 (5), s. 777-787, <https://doi.org/10.1007/s11121-013-0428-0>.

- Majewicz P. (2017), *Psychoedukacja w procesie rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami i chorobą przewlekłą*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 36 (2), s. 117-130, <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2017.36.2.117>.
- McCallion P., Janicki M.P., Kolomer S.R. (2004), *Controlled evaluation of support groups for grandparent caregivers of children with developmental disabilities and delays*, „American Journal on Mental Retardation”, 109 (5), s. 352-361, [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2004\)109<352:CEOSGF>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2004)109<352:CEOSGF>2.0.CO;2).
- Novak-Pavlic M., Abdel Malek S., Rosenbaum P., Macedo L.G., Di Rezze B. (2022), *A scoping review of the literature on grandparents of children with disabilities*, „Disability and Rehabilitation”, 44 (13), s. 3326-3348, <https://doi.org/10.1080/09638288.2020.1857850>.
- Pillay M., Alderson-Day B., Wright B., Williams C., Urwin B. (2011), *Autism spectrum conditions – enhancing nurture and development (ASCEND): An evaluation of intervention support groups for parents*, „Clinical Child Psychology and Psychiatry”, 16 (1), s. 5-20, <https://doi.org/10.1177/1359104509340945>.
- Twardowski A. (2008), *Rola dziadków we wspomaganiu rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami*, [w:] *Wspomaganie rozwoju dzieci z rzadkimi zespołami chromosomowymi*, red. A. Twardowski, WN PTP, Poznań, s. 35-51.
- Zakirova-Engstrand R., Roll-Pettersson L., Andersson K., Larsson H., Allodi Westling M., Hirvikoski T. (2023), *Group Psychoeducational Intervention for Grandparents of Young Children with ASD: An Open Feasibility Study*, „Journal of Autism and Developmental Disorders”, 53 (2), s. 808-824, <https://doi.org/10.1007/s10803-021-05189-0>.
- Zakirova-Engstrand R., Roll-Pettersson L., Westling Allodi M., Hirvikoski T. (2020), *Needs of grandparents of preschool-aged children with ASD in Sweden*, „Journal of Autism and Developmental Disorders”, 50 (6), s. 1941-1957, <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03946-w>.
- Zięba-Kołodziej B. (2012), *Rola dziadków w życiu rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.